

ágazat, amely az elmúlt 12 év alatt nem tudott új fejlődési pályára állni, egyetlen ágazatában sem tudott versenyképesen megújulni, és 600 ezer ember került létbizonytalanságba lényegében 3–4 év alatt, akiknek a helyzete azóta sem változott. Ezt elfogadhatónak ítélni csak nagyfokú cinizmussal lehet. Szóval nem igaz az, hogy volt 3–4 év bizonytalan átmeneti korszak, és ezt követte a konszolidációs szakasz. Az agrárgazdaság nem hatékonyság-, hanem ideológiaorientált átalakítása elmélyült válságos állapotot eredményezett, amelynek még napjainkban sincs vége. Ha ennek a könyvnek semmi más eredménye nem lenne, mint hogy emléket állítson azoknak az embereknek, akik az egészségük, sokszor az egzisztenciájuk feláldozásával mindent megtettek azért, hogy ezt a kirabolt mezőgazdaságot új fejlődési pályára állítsák, és a falusi emberek számára jövőképet nyújtsanak, akkor a szerző elérte a célját, de hiszi és reméli is, hogy ennél többet tett.

A cenzorként feltűnő bírálónak viszont a szerző üzenete, hogy illemkódex és etikája a tudománynak is van. Sem a sértődöttség, sem pedig az ellenvélemény nem jogosít fel senkit arra, hogy politikai érdekek védelmében az agrártársadalom képviselőit – néhány kiválasztott kivételével – lebecsülje, és főleg akkor nem, ha annak olyan jelentéktelen pontja, mint a bíráló. Az etika azt kívánja, hogy mielőtt valaki beszél, azelőtt olvasson, valamint részletesen, helyben – ahol csinálják – megnézze azt, amiről szó van, esetünkben a magyar mezőgazdaságot és a magyar vidéket.

A bírálat egyben figyelmeztetés egy új jelenségre. A nemzetközi szakirodalmon és külföldi iskolákban felnőtt generáció a felületesen elsajátított nyugati gazdasági, gazdaságpolitikai sémákat úgy kívánja a magyar viszonyokra alkalmazni, hogy ténylegesen annak jellemzőiről fogalma sincs.

**BUDAY-SÁNTHA ATTILA**

## Válasz egy újabb válaszra

Szomorúan olvastam Buday-Sántha Attila írását. A szerző ugyanis megsértődött, ezért bírálatom tartalmi részét figyelmen kívül hagyva válasza személyeskedésbe fulladt. Eközben olyan súlyos állításokra ragadtatta magát, amelyek messze túlmutatnak egy tudományos vita keretein.

A szerző felfogásában, ha valakit megbírálnak egy tudományos vitában, akkor egyben a mű szerzőjét is megtámadják. Sőt Buday-Sántha szerint, aki őt (könyvét) támadja, az a falusi embereket is megsérti, mi több, elítélendő, meg nem nevezett politikai érdekeket képvisel. Miközben Buday-Sántha a magyar agrártársadalom önjelölt érdekvédőjének szerepében tetszeleg, nem a recenzens érveivel foglalkozik, hanem tudásszociológiai sejtéseket fogalmaz meg a bírálóról. Buday-Sántha miközben személyemet – nem pedig állításaimat – számos helyen támadja, minősíti, egyúttal tudományos etikára oktat. Ezzel szemben, ha bírálatomat figyelmesen elolvasta volna, akkor láthatta volna, hogy kizárólag a könyvvel és annak módszerével foglalkoztam, nem pedig a szerző személyes képességeivel és hátterével.

Buday-Sántha a számára rendelkezésre álló töredékes önéletrajzi adatokból azt állapította meg rólam, hogy a budapesti munkahely és a külföldi tanulmányút kizárja annak lehetőségét, hogy láttam valaha mezőgazdasági üzemet. Ez az ismérv szerinte eleget, hogy ne tekintsen vitapartnernek. Túl azon, hogy Buday-Sántha ismeretei rólam meglehetősen pontatlanok, gondolatmenete abszurd, és egyben súlyos következményekkel jár. Egyrészt ez a világkép például kizár minden olyan tudományágot, amely a múlttal foglalkozik, hiszen a kutató nem ismerheti vizsgálata tárgyát közvetlenül, következésképpen inkompetens. Másrészt szerinte bárkit származása miatt ki lehetne zárni az agrárgazdaságtan, vagy tágabban értelmezve, az agrártudományok művelői közül.

Végezetül, Buday-Sántha az agrárgazdaságtan főáramát, és egyben a

közgazdaságtan alkalmazhatóságát kérdőjelezi meg a hazai agrárproblémák vizsgálatára, és hitet tesz az általa is használt „módszertan” mellett. Számomra megdöbbentő, hogy egy tanzékező egyetemi tanár 12 évvel a rendszerváltás után tökéletesen elzárja/elzárhatja magát tudományának főáramától, nem kíván tudomást venni annak eredményeiről. Ennek nyilvánvalóan tragikus következményei vannak az oktatásra nézve és a tudományos utánpótlás számára. Másrészt ezzel a stratégiával önmagát zárja ki a nemzetközi tudományos életből. A főáram elsajátítása és eredményeinek alkalmazása persze nem olyan könnyű feladat, ezért kényelmes stratégia annak alkalmatlanságát hirdetni. Ha a főáram mércéi, amelyek egyben a normál tudományos tevékenység megítélésének kritériumai, már ma is érvényesek lennének Magyarországon, akkor Buday-Sántha könyvének kiadására, illetve erre a vitára sem került volna sor.

**FERTŐ IMRE**

## Gondolatok és ellengondolatok az esztergomi királyi vár rekonstrukciójáról

Összességében mostoha ezer esztendőzt zártunk 2001-ben. Ezer év távlatából a nyugodt korszakok – Szent István, Szent László, III. Béla, Nagy Lajos, Mátyás király uralkodása alatt – csak pillanatoknak tűnnek, s még ezek is csak viszonylag voltak nyugodt idők; Szent István államára Konrád császár, Szent Lászlóéra a kúnok törtek, III. Béla korában még Bizánc nyugtalanított, Nagy Lajos Itáliában hadakozott, Mátyás alatt pedig már a középkori

■ A Magyar Nemzeti Múzeum volt főigazgatójának hozzászólását és Marosi Ernő választát közöljük Marosi Ernő: Forrásfoglalás (BUKSZ, 2001. tél. 348–362. old.) című tanulmányához. Előzmények: Buzás Gergely: Forráskutatás. Viták a visegrádi palotarekonstrukció körül (BUKSZ 2002. tavasz, 11–14. old.), Marosi Ernő: Buzás Gergelynek forrás-ügyben enyhe érzelmi reakcióval (uo. 14. old.).

magyar királyságnak véget vető török nyomást kellett elviselnünk. A virágzó korok alkotásait pedig a Mohácsot követő másfél évszázados hadszíntér elpusztította. Ami megmaradt, annak nagy részét Rákóczi szabadságharcát követően robbantották fel, a peremvidékeken (Felvidék, Erdély) a megmenekült néhány román kori, gótikus és reneszánsz emléket pedig a jobbára magyartalanított területekkel együtt vesztítettük el. Hajdanvolt középkori templomaink, váraink, palotáink csupán ásatásokkal feltárt romok, alapfalak, töredékek. A szegény jobban vigyáz kevés értékére; nekünk jobban kell vigyáznunk egy ásatások során előkerült, faltöredékekből álló épületre, mint szerencsésebb nyugat-európai szomszédainknak egy épen maradt több évszázados kastélyra. Ennek a vigyázásnak felelőssége gyakran feszíti egymásnak szakembereinket. Az egyik legszivesebben érintetlenül hagyva becsomagolná, mindenkitől elzárná, ne hogy a megmaradtat is tönkretegyje. A másik visszaállítva (az eredetit jelölve) tartaná meg; felépítené, tetőt tenne rá, védve esőtől, hótól, hidegtől, melegtől. Ki vonná kétségbe mindkettő óvó aggodalmát? Az alapfalig elpusztult épület sorsa nem kétséges. Ha nem tudjuk, milyen magasak voltak a falak, hol voltak ajtók, ablakok, s azok milyenek voltak, hogyan képezték ki a boltozatokat, akkor lehetőségként marad a csonkok megtartása. (Ám még ennek módja sem egyértelmű.) Vita akkor van, ha egyes részletek hitelesen visszaállíthatók: mit?, hogyan?, mennyire? Erre példa Esztergom (és Visegrád). Példaként foglalkozik velük Marosi Ernő akadémikus művészettörténész is (Forrásfoglalás. *BUKSZ*, 2001. tél). Marosi elsősorban hadakozik a megvalósult rekonstrukció ellen. Bírálja, ellenzi a múzeumi szándékot, vagy inkább az általa feltételezett (félreanyagázott?, félreértelmezett?) szándékot, a kutatási módszert, a tervezést, a kivitelezést. Kifogásolja az 1938-as rekonstrukció egyes elemeit, a „konzerválási munkák rossz módszerét és anyaghasználatát”, kifogásolja a „látogatók tömegeit” és az „oda nem illő rendezvényeket (például filmforgatás)”. De felrója – nem tudni, kinek a hibájaként – a fagyot és a savas esőt is. Végül is Marosi Ernő csak azt mondja,

mi nem jó (tulajdonképpen semmi sem jó), kevésbé részletezi, miért nem jó, ám végképpen nem mondja meg, mit kellett volna tenni. Pedig ezt várnánk a művészettörténet egyik vezető kutatójától. Ezt is jobb lett volna, ha az előkészítő viták alkalmával mondta volna. (Igaz, emlékezetem szerint az Országos Műemléki Felügyelőség művészettörténészei által szervezett vitákon nem láttam.)

Árpád-házi királyaink székhelye, hajdani palotája a legtöbb magyar embert érdekli, és ez az érdeklődés nem pusztán kíváncsiság, hanem az azonosulás vágya az őseinktől örökölttel, a múltat nem kiállítási vitrinekben, kiadványokban közölt képeken kívánják látni, hanem eredeti falak között érzékelni. ...és joguk van hozzá! Nem azért, mert a régészeket, művészettörténészeket, építészeket, valamint az általuk létre és felszínre hozottakat az ő adójukból biztosítja az állami költségvetés, hanem azért, mert múltunknak, múltunk emlékeinek, értékeinek örökösei, tulajdonosai. Véleményünk szerint a magyar műkincsállomány, kulturális örökségünk legfőbb tárházának, a Magyar Nemzeti Múzeumnak (amelynek hálózatába tartozik Esztergom és Visegrád is) lehetőségei szerint kötelessége a társadalom számára biztosítani, hogy múltunkat tárgyakon keresztül, a középkori falakon belül megismerje. Lehet, hogy ez a cél a királyaink palotájától a látogatókat távol tartani kívánó Marosi Ernő számára értelmezhetetlen, ezért tételezi fel, hogy Esztergom rekonstrukciója a Magyar Nemzeti Múzeumnak azért áll érdekében, mert székházra van szüksége. Igen, 1994-ben célként jelölte meg a Magyar Nemzeti Múzeum egy múzeumi-kulturális központ kialakítását. Úgy tűnik, itt is az értékrend szemléletében van különbség közöttünk. A „muzeológiai-közművelődési célokot túli kulturális szolgáltatásokon” mi művelődési tevékenységet értünk, amelybe beletartoznak a történeti korokat idéző hangversenyek, irodalmi estek, könyvbemutatók, történeti kerekasztal-beszélgetések közönség részvételével, de aligha fér bele a Marosi Ernő által feltételezett „pénzügyi nyereségességre” törekvő „ki tudja, miféle show”; ha csak azt a tervünket nem tartja Marosi show-nak, hogy a felszentelendő ká-

polnában egyházi szertartásokat (esküvő, keresztelő) javasolunk.

Számomra érthetetlennek tűnik a haranggyűjtemény, az Esztergomot ábrázoló grafikák bemutatásának, a pénztörténeti (Marosi „pénzművészet” kifejezése értelmetlen) kiállításnak kifogásolása. Marosi Ernő talán egyedül itt ad más kiállítási javaslatot: „a múzeumépítés egyetlen értelme az volna, hogy javítsa a [...] faragványok gyűjteményének őrzési feltételeit.” Ezt a célt valóban nem tettük magunkévá, nem gondoltuk a múzeum egyetlen értelmének a kőtári raktárat. (Az egy nagy területű termen kívül kőtári raktárnak a Lipót terasz alatt építendő raktárt terveztük.) 1994-ben úgy gondoltuk (és most is ezt vallom), hogy az Árpádok palotáját nem kőtár részére rekonstruáltuk, és nem a művészettörténészek részére. Kifogásolja Marosi Ernő, hogy a régi múzeumi épületben megmaradt „egy meglehetősen elavult, szerény kiállítás”. Itt annyiban tér el véleményünk, hogy e kiállítás – szerintünk – már új korában is rossz volt. Eddigi megmaradásának egyetlen oka volt és maradt: a pénzihiány.

Magával a rekonstrukcióval, tervezésével, megvalósulásának módjával több helyen – Marosihoz részben hasonlóan – mi sem értettünk egyet. Amikor elhatároztuk, hogy az államalapítás ezredik évfordulójára 1938-at folytatva újabb részt rekonstruálunk, hiszen az addigi feltárások is ezt a cél szolgálták, akkor elvként szögeztük le: a hátralévő régészeti kutatásokat maradéktalanul el kell végezni, eredményeit a szakmának meg kell vitatni, a tervek erre épüljenek, és csak a teljesen hiteles részeket lehet rekonstruálni, meghagyva a lehetőséget, hogy új adatok, faragványok előkerülése (a vár alatti épületek területén feltételezhető kőfaragványok) esetén folytatni lehessen a rekonstrukciót. A Magyar Nemzeti Múzeum biztosította az ásatások befejezéséhez szükséges forrásokat, az ásató régész (Horváth István) elkészítette a dokumentációt, és azt az Országos Műemléki Felügyelőség művészettörténészeinek, építészeinek részvételével megvitattuk.

A magyar műemlékvédelem minden szempontból az Országos Mú-

emléki Felügyelőség, illetve a jogutódja kezében volt és van. 1988-ban került őt megillető helyére, a kulturális tárcához. (Addig azért nem volt ott, mert 1945 után az akkori Építésügyi Minisztériumnál összehasonlíthatatlanul több pénz volt, utána pedig a minisztérium jogutódai elfogadták a kialakult állapotot.) A Magyar Nemzeti Múzeum az Országos Múemléki Felügyelőségnek átadta az esztergomi vár ásatási dokumentációját, a felügyelőség tervezője elkészítette, majd az Országos Múemléki Felügyelőség Tudományos Osztálya megvitatta a terveket, a múzeum néhány kérését és javaslatát visszautasította, a tervező számára több kötelező módosítást írt elő, s azok végrehajtása után kiadta a hatósági építési engedélyt. Marosi Ernő művészettörténész kifogásolhatja művészettörténész kollégáinak és a felügyelőség tervezőjének tevékenységét, a múzeum és a társadalom számára azonban az a tény, hogy az esztergomi királyi vár rekonstrukciója a művészettörténészek döntése szerint valósult meg.

A múzeum – szakmailag – csak a kiállításokért felelős. Ebből a felelősségből és a társadalom elvárásából kiindulva zárkózunk el azelől, hogy az esztergomi vár egy nagy kőtár legyen. Kiállításai és esetleges programjai legyenek vonzóak a múzeumlátogatók számára. Ha megkaptuk volna a kiállításokhoz kért összeget, a kiállítások bizonyára még vonzóbbak lettek volna (...és biztosan nem maradt volna meg a régi rossz kiállítás). Ha mindezt Marosi Ernő akadémikus túl népszerűsítőnek tartja, akkor ezt vállaljuk és személyesen is vállalom. Sőt e népszerűsítő, vagy akár „népies” szellem érvényesülése érdekében nem datálunk, hanem keltezünk, nem kontrollálunk, hanem ellenőrizzük, nem kronológiáról, rezidenciáról, kontinuitásról beszélünk, hanem időrendről, székhelyről, folyamatosságáról, a falaknak szerkezete van, és nem textúrája, az építésznek inkább kézjegye, mint szignatúrája, egy épületnek lehet teátrális hatása, de inkább hatásos megjelenése, az építészetnek lehet szituációja, de inkább helyzete, egy téren lehetnek heterogén épületrészek, de inkább össze nem illők, lehet kaotikus, abszurd, de inkább zavaros,

értelmetlen vagy képtelen, lehet modern, de inkább korszerű stb., stb. Hajdani professzorunk, László Gyula mondotta volt nekünk, hogy egy tanulmány akkor is lehet tudományos, ha lehetőleg csak magyar kifejezéseket használ. Igaz, László Gyulából nem lett akadémikus, ám tanítványainak mégis ő maradt a példaképük.

**GEDAI ISTVÁN**

## Forrás-ügyben, 2/2

A *BUKSZ* 2001. téli számában megjegyzéseket kockáztattam meg arról, hogy a 2000. év három nagy műemlék-restaurálása után mennyi, milyen állapotban és milyen hozzáférhetőséggel maradt meg a magyar középkor három, minden joggal kulcsfontosságúnak nevezhető emlékéből. Lehet, hogy a kitűzött szempont: ezen maradványok megítélése forrásértékük foka szempontjából szokatlan volt, de kétségtelen, hogy műemlék-restaurálások esetében igaztalan is, helytelen is lett volna úgy tenni, mintha minden előfeltétel nélküli építkezésekkel lenne dolgunk. Hangsúlyoztam is, hogy nem műkritikai szempontokkal közeledem választott tárgyamhoz, viszont nem titkoltam, hogy kritikai (tehát nem méltató) szándékaim vannak: nagyképűség lenne ezt az adott formában tudományos forráskritikának nevezni, de elgondoláson kívül nincs messze ilyesminek a kezdeményezése. A három példa szerintem a műemlék történeti forrásértékének jelenkori megingásaira hívja fel a figyelmet. Arra, hogy

a) a régi korokból ránk maradt anyagi-tárgyi örökség véges mennyiségű, és igen nagy védelemre szorul;

b) nincs jogunk pillanatnyi (köz-, csoportos vagy magán-) érdekeinknek feláldozni; továbbá

c) galádság a manapság felszínen lévő értelmezések egyikét vagy másikat végleges tényként megörökíteni, s ekként utódainkat ugyanolyan szellemi függőségbe kényszeríteni, ahogyan ezt a XIX. század végének puristái tették velünk (is).

Szándékom volt továbbá az is, hogy meggyőzzem olvasóimat arról, hogy

a) a műemlékek alapvetően történeti forrásokként kezelendők;

b) ezért megőrzésük nem elsősorban építészeti kérdés, és különösen nem e szakma belügye, benne aránylag a kreativitásnak van a legkevésbébb jogosultsága; és

c) mindhárom esetben a rommaradványokon kívül jelentős, összefüggéseiből kiszakadt épületelemekről – tagozatokról, szobrászati művekről, festménytöredékekről – is szó van, s ezek múzeumi kezelést kívánnak, amelynek feltételei azonban kivétel nélkül sehol sem valósultak meg; valamint

d) e töredékeknek eredeti rendeltési helyükön való együtt tartása, lehető legnagyobb részük nyilvánosságra hozása alapvető követelmény, ugyanis az elpusztult együttesek jellegének, minőségének ezek a hú tanúi (s nem a mai hozzátételek).

Ez alapelvek nem mondhatók különösebben eredetieknek; az általánosságban (ti. ha nem konkrét példákra van szó) unalomig ismételt követelmények közé tartoznak. Vitatják őket itthon is, máshol is, s bevallom, fel is tételeztem, valaki majd a hazai műemlék- (vagy örökség-?) védelem axiómáit vagy dogmáit kéri rajtam számon. Arra kevésbé számítottam, hogy egyes példákra vonatkozó leírásaimat kérik ki maguknak a magukat lokálisan érdekeltnek érzők. Ez történt Visegrád kapcsán, s most Esztergom esetében is (Székesfehérvár még hátravan, s igyekszem most úgy fogalmazni, hogy onnan esetleg még várható megjegyzésekre ne kelljen külön válaszolnom). A vita ugyanis nem az állításaimról folyik, hanem arról, hogy amit látunk, az nem az, ami, hanem egészen más. Buzás Gergely és Gedai István hozzászólása között egy lényeges egyezést találtam: mindketten azt vallják, hogy amit megvalósítva látunk, lényegesen nagyvonalúbb lenne, ha nincs az a szörnyű pénzsűzke. (Ősi vicc záró dialógusa: „Mit főznek abban az üstben? – Szart. – Mi lesz belőle? – Postás. – Nem rendőr? – Ugyan! Ennyiből?”) A hozzászólásoknak ezt a közös vonulatát nevezzük az egyszerűség kedvéért marketing szempontnak, s tekintsünk el tőle!